
TURIBULA DESCOPERITE LA NOVIODUNUM-ISACCEA

Laurențiu Radu*

Abstract: The article presents a number of 25 fragments of pottery discovered at Noviodunum–Isaccea from turibula, ceramic category related to the presence of Roman troops. It was probably used for religious purposes in a military cult. This ceramic is cone, or deep cup- shaped. Its rim flared and bordered in two parts is decorated with rows of impressions made with a toothed wheel or with a sharp-pointed tool. The defining decoration piece of this ceramic category are the pockets made by squeezing between the fingers of the two rip ends, when modelling, which gives the upper edge a wavy appearance. The ceramic fragments discovered at Noviodunum belong to the medium-sized type, having a diameter between 18 and 26 cm and showing no traces of secondary burning to the inside, which proves that the vessels were not used as smoke pots. We believe that these fragments come from a ceramic workshop, yet undiscovered, situated in the civil settlement of the borough. Specimens have analogues in Troesmis, Niculițel and Capaclia, dated 2nd century AD, except for a fragment similar to those discovered at Alburnus Maior, dated the second and third centuries AD.

Rezumat: Articolul prezintă un număr de 25 fragmente ceramice descoperite la Noviodunum–Isaccea, provenind de la turibula, categorie ceramică legată de prezența trupelor romane. Probabil era utilizată pentru scopuri religioase, într-un cult militar. Acest tip ceramic are o formă conică sau de cupă cu pereții înalți. Buza, evazată și delimitată în două părți, este decorată cu șiruri de impresiuni realizate cu roțița dințată sau cu ajutorul unui instrument cu vârful ascuțit. Elementul de decor definitoriu al acestei categorii ceramice sunt alveolele, realizate prin strângerea între degete a celor două extremități ale buzei, la momentul modelării, fapt ce conferă marginii superioare un aspect ondulat. Fragmentele ceramice descoperite la Noviodunum aparțin tipului de dimensiuni medii, cu diametrul cuprins între 18 și 26 cm și nu prezintă urme de ardere secundară la interior, ceea ce arată ca vasele nu au fost utilizate ca afumători. Considerăm că aceste fragmente provin de la un atelier ceramic, încă nedescoperit, situat în așezarea civilă a cetății. Exemplarele au analogii la Troesmis, Niculițel și Capaclia, datate în sec. al II-lea p.Chr., cu excepția unui fragment asemănător celor descoperite la Alburnus Maior, datate în sec. II-III p.Chr.

Key words: Noviodunum, turibula, censer, Early Roman pottery, Dobroudja.

Cuvinte cheie: Noviodunum, turibula, afumătoare, ceramică romană timpurie, Dobrogea.

Unul dintre tipurile de vase răspândite în Imperiul Roman, a cărui utilitate suscită încă multe discuții, este *turibula*, cunoscută în literatura de specialitate sub mai

* Muzeul de Arheologie *Calattis*, Șos. Constantei, nr. 23, loc. Mangalia, jud. Constanta, cod 905500, laurentiu.laurentziu2003@gmail.com. Mulțumesc d-lui V. H. Baumann și d-lui Fl. Topoleanu, responsabili științifici ai Șantierului Arheologic *Noviodunum–Isaccea* și, în mod deosebit, colegului A. Stănică, pentru sprijinul acordat de-a lungul campaniilor de cercetare arheologică petrecute la Noviodunum.

multe denumiri: *afumătoare* sau *fructieră*¹, *fruit dish*, *tazza*, *incense cup* or *censer* în bibliografia de limbă engleză, *Räucherkelch* și *Räucherschale* în cea germană, sau *calice à encens* în franceză². Izvoarele antice menționează *turibula* (*turabulu-thurabulum*), termen ce poate avea ca origine cuvântul *tus*, ce înseamnă cenușă, ce desemna vasele în care se ardeau substanțe aromate ca ofrandă pentru zei. Acestea existau în fiecare casă romană (Liv. XXIX, 14, 13)³.

Acest tip de vas este larg răspândit în lumea romană, avându-și originea în Italia unde este cunoscut încă din sec. al III-lea a.Chr.⁴. Dintre zonele în care apare cu predilecție menționăm *limes*-ul dunărean, *limes*-ul renan, *Gallia* și în *Britannia*, fiind pus în legătură cu prezența trupelor romane⁵ și a coloniștilor romani. Mai apropiat de spațiul dobrogean, amintim cercetările efectuate în teritoriul orașului *Nicopolis ad Istrum*, care au scos la lumină ateliere ceramice unde se producea acest vas⁶.

Pentru spațiul românesc menționăm descoperirile de la *Praetorium* (Mehadia)⁷, *Tibiscum* (Jupa)⁸, *Ulpia Traiana Sarmisegetusa*⁹, *Alburnus Maior* (Roșia Montană)¹⁰, *Apulum-Partoș*¹¹, Cluj-Napoca¹², Hațeg¹³, *Ampelum* (Zlatna)¹⁴, *Potaissa* (Turda)¹⁵, *Porolissum*¹⁶, *Drobeta*¹⁷, *Romula* (Reșca)¹⁸, Stolniceni¹⁹, Mălăiești²⁰, Bărboși²¹. În Dobrogea amintim descoperirile de la *Durostorum*²² și *Troesmis*²³, la care se adaugă cele din teritoriul *noviodunens*, de la Niculițel²⁴ și Capaclia²⁵.

¹ Popilian 1976, 116.

² Mihăilescu-Bîrliba 1996, 97; Popilian 1976, 116.

³ Rusu-Bolindeț 2007, 371; Smith 1875, 1174.

⁴ Mihăilescu-Bîrliba 1996, 97; Fiedler 2005, 101-103.

⁵ Popilian 1976, 117; Rusu-Bolindeț 2007, 372.

⁶ Sultov 1985, 80-82.

⁷ Macrea, Gudea, Moțu 1993, 62, 67, 124, 132, pl. 53,1.

⁸ Bona *et alii* 1982, 196-200, pl. 17/1; Pribac 1999-2001, 203-212.

⁹ Alicu *et alii* 1994, 74-75, 129, pl. 70.

¹⁰ Moga *et alii* 2003, 193-251.

¹¹ Florescu, Bujor 1955, 276; Soroceanu 1979, 551-576; Fiedler, Höpken 2004, 510-516.

¹² Rusu-Bolindeț 2007, 371-374.

¹³ Popa 1972, 439.

¹⁴ Lipovan 1983-1984, 308, pl. 8; Lipovan 1985-1986, 510, pl. 1,1; Lipovan 1992, 180-188.

¹⁵ Căținaș 1980, 101, 113, fig. 10.

¹⁶ Chirilă *et alii* 1972, 50-51; 121, pl. 26/1-6.

¹⁷ Popilian 1976, 117.

¹⁸ Popilian 1976, 116.

¹⁹ Popilian 1976, 208.

²⁰ Florescu, Bujor 1955, 274-276, pl. 1.

²¹ Sanie, Dragomir 1970, 138, fig. 9; Sanie 1981, 101, pl. 15.

²² Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 105, 119, fig. 9, 73-77.

Cu privire la funcționalitatea acestei categorii ceramice, opiniile sunt împărțite. Acestea sunt considerate fructiere, ustensile pentru iluminatul sau încălzirea încăperilor, ori afumători²⁶. Alți cercetători leagă vasul de cultul lui Mithras, utilizat ca afumătoare în cadrul ceremoniilor religioase²⁷, ori îi atribuie un caracter funerar, raportându-se la descoperirile de morminte cu vase de acest gen care conțineau ofrande²⁸. O ipoteză, care sintetizează multe dintre aspectele amintite, a fost formulată de către V. Mihăilescu-Bîrliba, după care această categorie ceramică era utilizată pentru scopuri religioase, într-un cult militar, ceea ce explică prezența acesteia atât în centrele militare sau politice, cât și în complexe de locuire legate de acestea sau în morminte²⁹. Cu toate acestea, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, problema funcționalității acestui tip ceramic rămâne deschisă.

În general, acest tip ceramic are o formă conică sau de cupă cu pereții înalți. Buza este evazată și delimitată în două părți, formându-se astfel un profil în forma literelor „u”, „v”, sau aplatizat. Extremitățile buzei sunt decorate cu șiruri de impresiuni realizate cu roțița dințată sau cu ajutorul unui instrument cu vârful ascuțit ale cărui urme sunt inegale ca dimensiuni și forme. Pe marginea superioară, uneori sunt prezente două șiruri plasate la interiorul și la exteriorul extremității. Un alt șir de impresiuni, de obicei mai pronunțat, este realizat pe muchia interioară care separă buza de corp. Elementul de decor definitoriu al acestei categorii ceramice sunt alveolele, realizate prin strângerea între degete a celor două extremități ale buzei, la momentul modelării, fapt ce conferă marginii superioare un aspect ondulat³⁰. În unele cazuri șirurile de impresiuni lipsesc.

În cadrul acestei lucrări prezentăm un număr de 25 fragmente ceramice de *turibula*, descoperite în cursul cercetărilor arheologice, desfășurate începând cu anul

²³ Opaïț 1980, 342.

²⁴ Baumann 1980, 398, pl. XX, 3, 4.

²⁵ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59.

²⁶ Popilian 1976, 117-118 cu discuția respectivă.

²⁷ Bird 2001, 304-305.

²⁸ Sultov 1985, 82.

²⁹ “this pottery was used for religious purposes, perhaps connected with an old official cult of Rome, which later became an imperial and military one. The administrative officials and military men were continually moving throughout the Empire and they used and spread it. They were those who, probably, used it in their graves which were also discovered around the military and political centers” (Mihăilescu-Bîrliba 1996, 98).

³⁰ B. Sultov prezintă procesul de modelare a unui vas din această categorie: Sultov 1985, table XVII.1-5.

1995³¹. Toate acestea sunt fragmente de buze, astfel că nu am încercat o clasificare a acestora pe tipuri.

Fragmentele ceramice descoperite la Noviodunum aparțin tipului de dimensiuni medii, cu diametrul cuprins între 14 și 26 cm³² și nu prezintă urme de ardere secundară la interior, ceea ce arată ca vasele nu au fost utilizate ca afumători. Este posibil ca aceste fragmente să provină de la un atelier ceramic, încă nedescoperit, situat în zona așezării civile. Exemplarele au analogii la Niculițel (1, 4, 6, 10, 15, 19, 22)³³, Capaclia (2, 12, 13, 15, 16-18, 20, 21, 23), Troesmis (1-6, 8-10, 12, 13, 15, 16-18, 20-25)³⁴, Hotnica (3-6, 8-10, 24-25)³⁵, datate în cursul sec. al II-lea p.Chr., cu excepția unui fragment (14), asemănător celor descoperite la Alburnus Maior, datate în sec. II-III p.Chr.³⁶.

Catalog

1. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchia interioară care separă buza de corp s-a aplicat un decor format din grupe de câte trei adâncituri, realizate cu un instrument cu vârful ascuțit. Dg. – 20 cm. (Nov. 2001, CT VI, c 4, val). Analogii – Niculițel³⁷, Troesmis³⁸. Datate: prima jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/1; Pl. 4/1).
2. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Dg. – 20 cm. (Nov. 2003, S 4, c 55, - 1,50m). Analogii – Capaclia³⁹, Troesmis⁴⁰. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/2; Pl. 4/2).

³¹ Baumann 2010, *passim* pentru detaliile legate de cercetarea arheologică efectuată la Noviodunum–Isaccea.

³² Fiedler, Höpken 2004, 510.

³³ Baumann 1980, 398, pl. XX/3; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

³⁴ Opaț 1980, 342, pl. XX/1-3.

³⁵ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

³⁶ Moga *at alii* 2003, 202, 212, fig. 24, fig. 26/3.

³⁷ Baumann 1980, 398, pl. XX/3.

³⁸ Opaț 1980, 359, pl. XX/1.

³⁹ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁴⁰ Opaț 1980, 359, pl. XX/1.

3. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. (Nov. 2001, CT VI-val). Analogii – Troesmis⁴¹, Hotnica⁴². Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 4, 3).
4. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. (Nov. 2001, CTVI, c 4). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. Analogii – Niculițel⁴³, Troesmis⁴⁴, Hotnica⁴⁵. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/4; 4/4).
5. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. (Nov. 2001, CT IX, c 5). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. Analogii - Troesmis⁴⁶, Hotnica⁴⁷. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr.
6. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de culoare mai deschisă decât pasta. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. (Nov. 2001, CT VI, c 5, - 1 m). Dg – 20 cm. Analogii – Niculițel⁴⁸, Troesmis⁴⁹, Hotnica⁵⁰. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/6).

⁴¹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁴² Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁴³ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁴⁴ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁴⁵ Sultov 1985, 81-82, table XVII, 6.

⁴⁶ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁴⁷ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁴⁸ Baumann 1980, 398, pl. XX/4; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

7. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată ușor, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Dg. – 18 cm. (*passim*) (Pl. 1/7).
8. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, pe marginea superioară, brâul a fost dublat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2003, S 4, c 56, - 1,20m). Dg. – 22 cm. Analogii – *Troesmis*⁵¹, Hotnica⁵². Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 1, 8).
9. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit, pe marginea superioară, brâul a fost dublat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat (Nov. 1995, S I, c 13, - 0,40m). Dg – 24 cm. Analogii – *Troesmis*⁵³, Hotnica⁵⁴. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 1/9).
10. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, pe marginea superioară, brâul a fost dublat. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2001, CTIII, c 4, - 0,60 m). Dg – 20 cm. Analogii – Niculițel⁵⁵, *Troesmis*⁵⁶, Hotnica⁵⁷. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 2/10; Pl. 4/10).

⁴⁹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁵⁰ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁵¹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁵² Sultov 1985, 81-82, Table XVII/6.

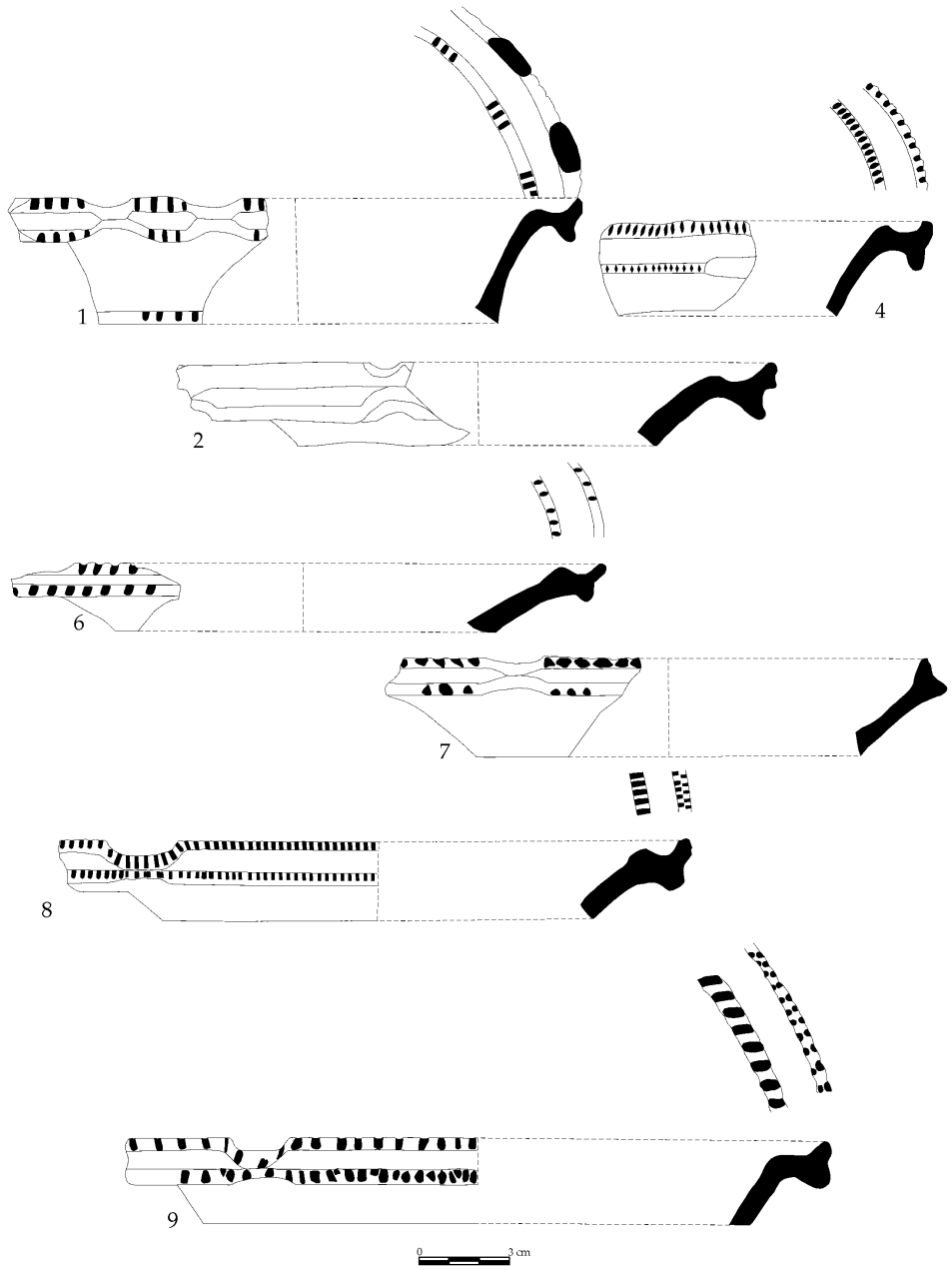
⁵³ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁵⁴ Sultov 1985, 81-82, Table XVII/6.

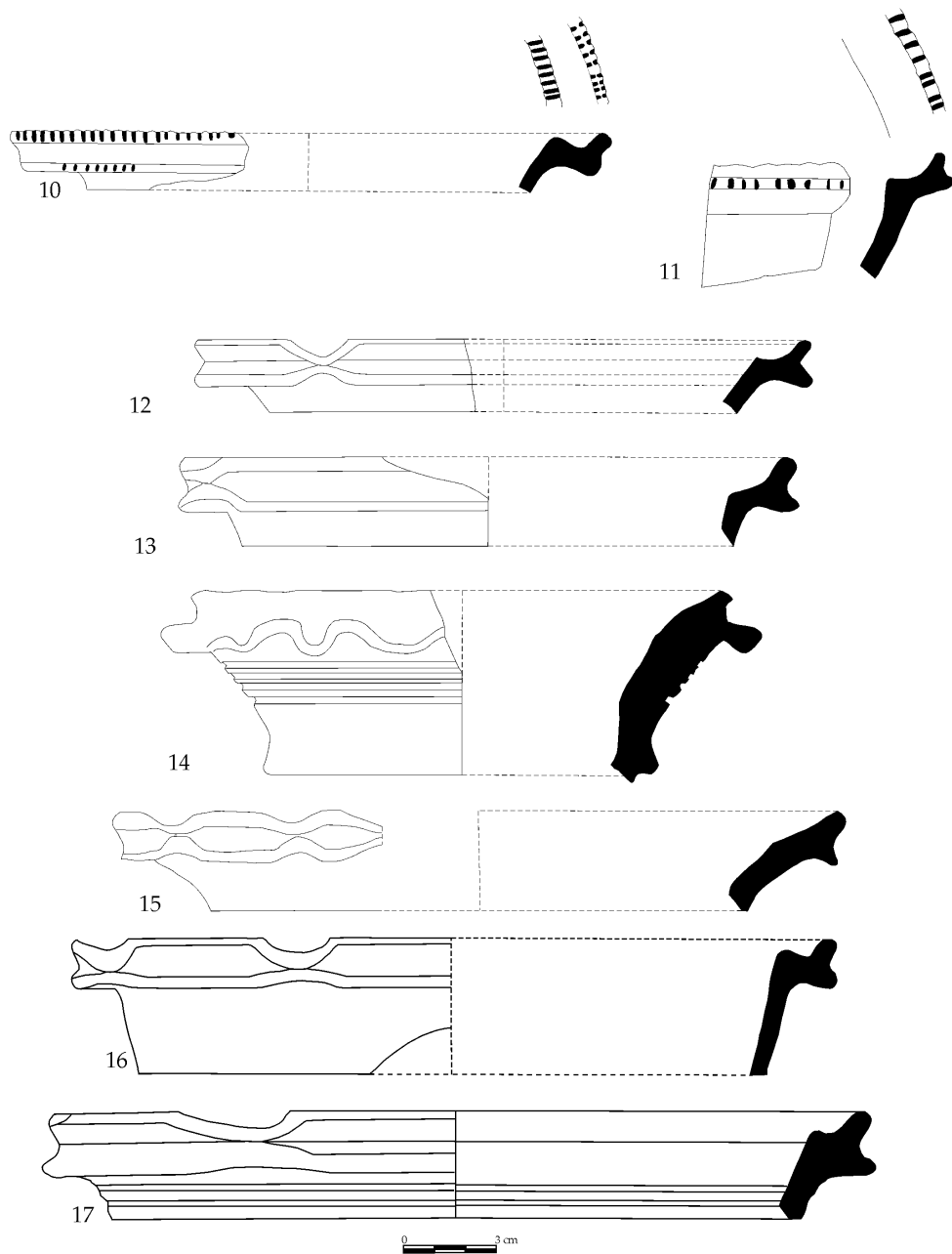
⁵⁵ Baumann 1980, 398, pl. XX/4; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁵⁶ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

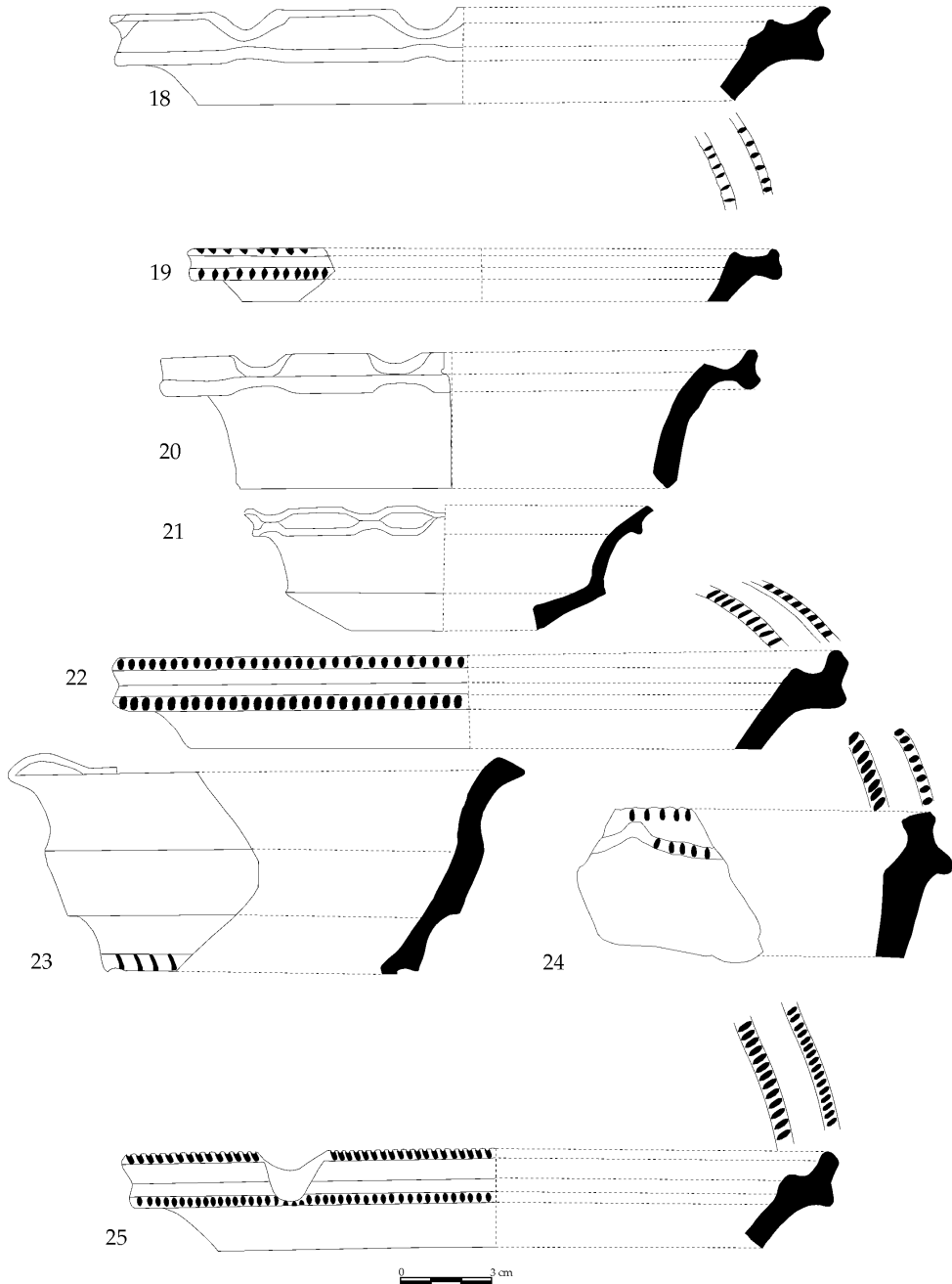
⁵⁷ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

Pl. 1.

Pl. 2.

Pl. 3.

11. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată ușor, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit (Nov. 2011, faleza Dunării, *passim*). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii (Pl. 2/11; Pl. 4/11).
12. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, de culoare bej, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 2001, CT VI, c 4, val). Dg. – 20 cm. Analogii – Capaclia⁵⁸, Troesmis⁵⁹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/12; Pl. 4/12).
13. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 1999, *passim*). Dg. – 20 cm. Analogii – Capaclia⁶⁰, Troesmis⁶¹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/13; Pl. 4/13).
14. *Turibulum* fragmentar, pastă cărămizie, cu impurități, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, pereții groși, lucrată neglijent. Prezintă o peliculă neuniformă de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole, inegale ca dimensiuni, prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Marginea superioară a buzei lipsește. Corpul este decorat cu trei caneluri adânci și un brâu în relief care nu s-a păstrat. Are multe similitudini cu cele de la Alburnus Maior, datate în intervalul cronologic al doilea sfert al sec. II p.Chr. – al treilea sfert al sec. III p.Chr.⁶² (Nov. 1997, CTIII, - 0,80/-2,20m). Dg. – 16 cm. (Pl. 2/14; Pl. 4/14).
15. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă (Nov. 2006, CT1, c 4, - 6 m). Dg. – 26 cm. Analogii – Capaclia⁶³, Troesmis⁶⁴, *Durostorum*⁶⁵. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/15; 4/15).

⁵⁸ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

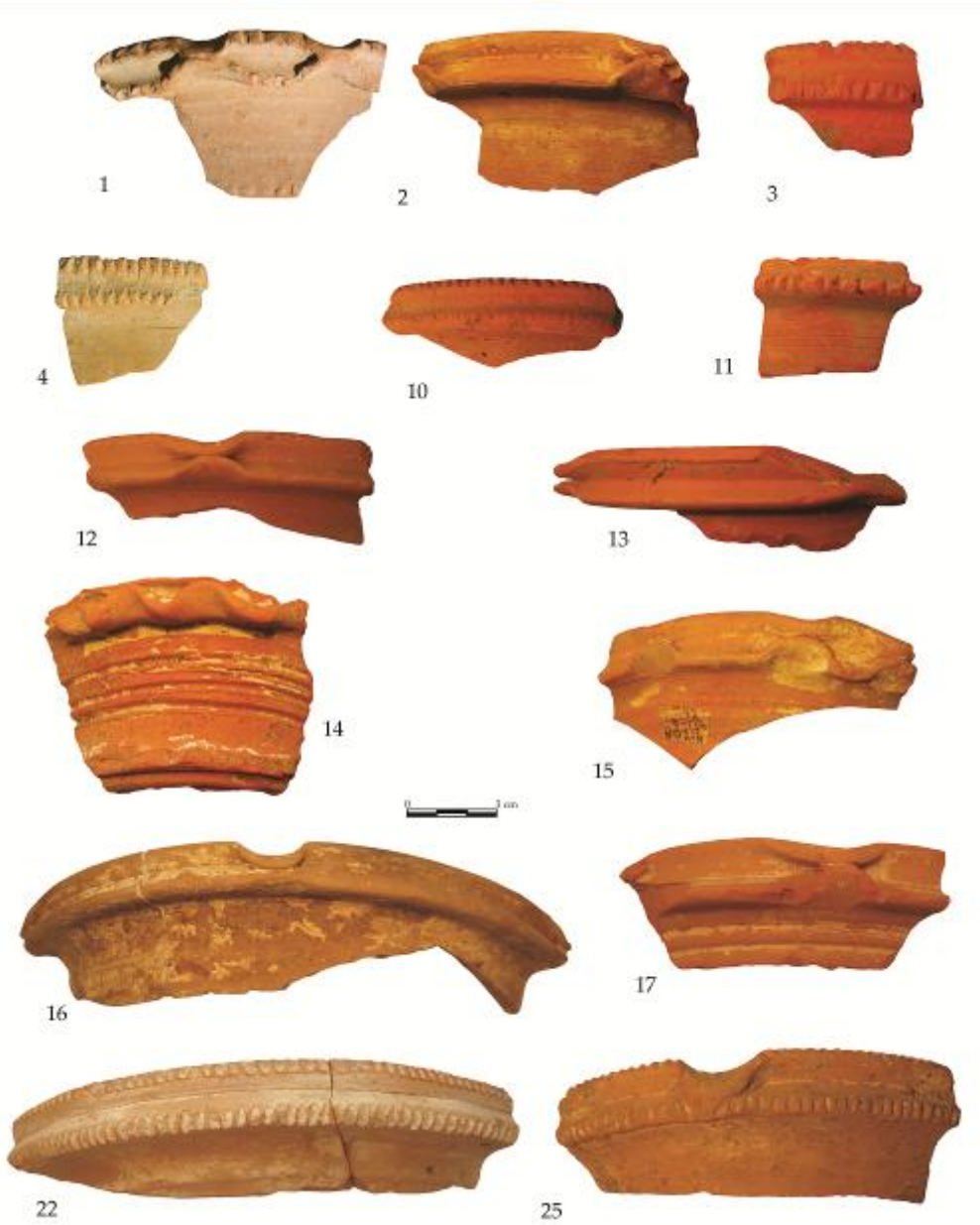
⁵⁹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶⁰ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁶¹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶² Moga *et alii* 2003, 202, 212, fig. 24; 26/3.

⁶³ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

Pl. 4.

⁶⁴ Opaïț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶⁵ Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 105, 119, fig. 9/73.

16. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Dg. – 26 cm (Nov. 2007, CT 10, c 2, - 5,15 - 5,55 m). Analogii – Capaclia⁶⁶, Troesmis⁶⁷. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 2/16; Pl. 4/16).
17. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Imediat sub buză apar două caneluri adânci. Dg. – 26 cm. (Nov. 1997, CT III, - 0,80-2,20 m). Analogii – Capaclia⁶⁸, Troesmis⁶⁹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 2/17; Pl. 4/17).
18. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, de culoare cărămizie, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 1996, S I, CT 7, -2,25-2,90 m). Dg. – 23 cm. Analogii – Capaclia⁷⁰, Troesmis⁷¹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/18).
19. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. (Nov. 2010, TA 4, c 3, -1,60m). Dg. – 19 cm. Analogii – Niculițel⁷², Troesmis⁷³, Hotnica⁷⁴. Datate: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/19).
20. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, de culoare bej, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median aplatizat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă.

⁶⁶ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁶⁷ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶⁸ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁶⁹ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

⁷⁰ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁷¹ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

⁷² Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁷³ Opaîț 1980, 359, pl. XX/3.

⁷⁴ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

- (Nov. 2008, TC 4, c 7, -0,50-0,60 m). Dg. – 20 cm. Analogii – Capaclia⁷⁵, Troesmis⁷⁶, Apulum⁷⁷. Date: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/20).
21. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median aplatizat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 2000, CT1, c 13, -0,80 m). Dg – 14 cm. Din punct de vedere dimensional, este cel mai mic vas descoperit. Analogii – Capaclia⁷⁸, Troesmis⁷⁹, Durostorum⁸⁰, Apulum⁸¹. Date: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/21).
22. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița. Pe muchia interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2014, TPF, S 1, c 1, Cpl 1, groapă romană). Dg – 24 cm. Analogii – Niculițel⁸², Troesmis⁸³, Hotnica⁸⁴. Date: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/22; Pl. 4/22).
23. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil adânc în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Corpul prezintă două profilaturi, iar pe marginea inferioară a fost trasat un șir de impresiuni, inegale, cu un instrument cu vârful ascuțit. (Nov. 1996, S I, CT7, - 2,65-2,90 m). Dg. – 17 cm. Vasul nu prezintă analogii apropiate, având un aspect apropiat de cel al unui bol. (Pl. 3/23).
24. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat (Nov. 2006, TC4-TC1, c 3-4,

⁷⁵ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁷⁶ Opaț 1980, 359, pl. XX/1.

⁷⁷ Fiedler, Höpken 2004, 513, fig. 1/c.

⁷⁸ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁷⁹ Opaț 1980, 359, pl. XX/1.

⁸⁰ Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 105, 119, fig. 9, 73.

⁸¹ Fiedler, Höpken 2004, 513, fig. 1/c.

⁸² Baumann 1980, 398, pl. XX/4; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁸³ Opaț 1980, 359, pl. XX/3.

⁸⁴ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

- 0,30 m). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. Analogii – *Troesmis*⁸⁵, Hotnica⁸⁶. Dată: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/24).
25. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform, prezintă urme de calcar. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2003, S 3, c 14, - 0,30 m). Dg. – 24 cm. Analogii – *Troesmis*⁸⁷, Hotnica⁸⁸. Dată: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/25; Pl. 4/25).

Concluzii

Se observă faptul că aceste fragmente ceramice nu prezintă urme de ardere la interior (doar în două cazuri sunt prezente urme de ardere secundară, dar pe pereții exteriori, iar pe unul dintre aceste două urmele de ardere au apărut după spargerea vasului, acestea afectând și muchia rezultată în urma fragmentării). O situație asemănătoare s-a înregistrat la *Apulum*, situl Partoș, templul Liber Pater. În aceste condiții este greu de susținut ipoteza utilizării acestei categorii ceramice ca recipient pentru arderea unor substanțe, cu atât mai mult cu cât numărul fragmentelor ceramice este relativ mare și diversificat, iar locul de descoperire este, de asemenea, divers, cuprinzând aproape toate sectoarele în care s-a început cercetarea arheologică.

Din punct de vedere al locului descoperirii, 3 fragmente ceramice (nr. 9, 18, 23) provin din secțiunile realizate în așezarea civilă situată la sud-est de cetate, în primele campanii de cercetare sistematică a sitului noviodunens (S I – S III), o zonă perturbată de locuirea și necropola medievală ulterioară din punct de vedere cronologic⁸⁹. Aceștia li se adaugă fragmentul cu nr. 22, descoperit la vest de această zonă. Un lot important (12 fragmente: nr. 1, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 21) provine din cercetările arheologice realizate în sectorul TM (turnul mare), de asemenea o zonă puternic bulversată în decursul veacurilor, unde au fost sesizate nivelări cu pământ galben ce cuprindea și material ceramic roman timpuriu, adus din așezarea civilă⁹⁰. Alte două fragmente (nr. 20 și 24) au fost descoperite la cercetarea turnului de colț,

⁸⁵ Opaț 1980, 359, pl. XX/3.

⁸⁶ Sultov 1985, 81-82, table XVII, 6.

⁸⁷ Opaț 1980, 359, pl. XX/3.

⁸⁸ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁸⁹ Baumann 2010, 17-21.

⁹⁰ Baumann 2010, 57-118.

situat la extremitatea sud-estică a fortificației, acestea fiind cu siguranță descoperite în poziții secundare, aduse cu pământul utilizat la realizarea nivelărilor cu pământ galben ori scurse pe panta formată la limita platoului cetății⁹¹. Două fragmente provin din secțiunea S 4, realizată în interiorul cetății în anul 2003⁹². Un fragment (nr. 19), a fost descoperit în zona TA (turnul A), situat pe incinta de epocă romano-bizantină între turnul mare (TM) și turnul de colț (TC)⁹³. Constatăm astfel că această categorie ceramică este prezentă în toate sectoarele supuse cercetării arheologice, chiar dacă într-o proporție redusă comparativ cu alte categorii ceramice. Trebuie să ținem seama totuși de faptul că datorită ariei relativ restrânse cercetate din punct de vedere arheologic, nivelele de epocă romană au fost atinse în puține locuri, urmând ca cercetările ulterioare să vină cu noi informații cu privire la această categorie ceramică.

Strânsa legătură dintre prezența trupelor romane și această categorie ceramică poate fi sugerată și de siturile unde este atestată (*Noviodunum* și teritoriul său rural, *Troesmis*) (sedii ale unor importante unități militare), ca și absența ei în orașele de tradiție greacă de pe litoral (*Histria*, *Tomis*, *Callatis*) care nu au beneficiat de garnizoane romane.

Cu toate limitările menționate mai sus, considerăm că numărul relativ mare de fragmente ceramice analizate ne-a permis să realizăm o privire de ansamblu asupra acestui tip ceramic, urmând ca, eventual, viitoarele cercetări să nuanțeze și să îmbogățească anumite aspecte ale existenței și evoluției acestui interesant vas.

Bibliografie

- Alicu, D., Cociș, S., Ilieș, C., Soroceanu, A. 1994, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, Cluj-Napoca.
- Baumann, V., H. 1980, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în „villa rustica” din marginea nordică a comunei Niculițel (jud. Tulcea)*, Peuce, 8, 367-414.
- Baumann, V.H. 1983, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea.
- Baumann, V.H. 2010, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Tulcea.
- Bird, J. 2001, *Censers, incense and donors in the cult of Mithras*, în *Archaeology of the Roman Empire. A Tribute to the Life and Works of Professor Barri Jones*, 303-310.
- Bona, P., Petrovszky, R., Petrovszky, M., Rogozea, P. 1982, *Tibiscum—Cercetări arheologice II (1980-1981)*, Studii și comunicări de etnografie și istorie 4, 185-207.
- Cătinaș, A. 1980, *Ceramica romană de la Potaissa—str. Cheii*, Potaissa 2, 81-114.

⁹¹ Baumann 2010, 120-139.

⁹² Baumann 2010, 165-168.

⁹³ Baumann 2010, 140-149.

- Chirilă, E., Gudea, N., Lucăcel, V., Pop, C., 1972, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj-Napoca.
- Fiedler, M., Höpken, C., 2004, *Wein oder weihrauch? – „Turibula“ aus Apulum, în Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 510-516.
- Fiedler, M. 2005, *Kultgruben eines Liber Pater-Heiligtums im römischen Apulum (Dakien)*, Germania 83, 1, 95-125.
- Florescu, Gr., Bujor, Exp. 1955, *Săpăturile arheologice de la Mălăiești*, SCIV 6, 1, 271-277.
- Lipovan, I.T. 1983-1984, *Officina ceramistului Gaius Iulius Proclus la Ampelum*, AIIAC 26, 301-317.
- Lipovan, I.T. 1985-1986, *Un mormânt de incinerare la Ampelum*, ActaMN 22-23, 503-519.
- Lipovan, I.T., 1992, *Fructierele și mortaria de la Ampelum*, SCIVA 43, 2, 179-199.
- Macrea, M., Gudea, N., Moțu, I., 1993, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București.
- Mihăilescu-Bîrliiba, V. 1996, *Turibula. Concerning the origin and the utilization of a pottery category from the Lower Danube*, RCRFActa 33, Abingdon, 97-102.
- Moga, V., Inel, C., Gligor, A., Dragotă, A. 2003, *Necropola de incinerare din punctul Hop, în Damian, P. (ed.), Alburnus Maior, I*, București, 193-251.
- Mușețeanu, Cr., Elefterescu, D. 1988-1989, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (II)*, CCDJ 5-7, 89-119.
- Opaiț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra ceramicii timpurii de la Troesmis*, Peuce 7, 328-366.
- Popa, R. 1972, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg*, ActaMN 9, 439-462.
- Popilian, Gh. 1976, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova.
- Pribac, S. 1999-2001, *Turibula Tibiscenses*, Studii de Istorie a Banatului 14-15, 203-212.
- Rusu-Bolindeț, V. 2007, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Sanie, S. 1981, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. III e.n.*, Iași.
- Sanie, S., Dragomir, I.T. 1970, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Bărboși-Galați*, Danubius 4, 135-142.
- Smith, W., 1875, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Londra.
- Soroceanu, A. 1979, *Tipologia ceramicii romane din templul lui Liber Pater de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, ActaMN 16, 551-576.
- Sultov, B. 1985, *Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (IInd-IVth century)*, Terra Antiqua Balcanica 1, Sofia.